

Sírás a 17. századi itáliai jezsuita népmissziókban

Szár az Orsolya

Az utóbbi évtizedekben az érzelmetörténeti kutatásokon belül és azzal párhuzamosan is egyre több olyan írás látott napvilágot, amely a sírást társadalmi, történelmi és kulturális kontextusban vizsgálja.¹ Úgy véljük, hogy termékeny terepe lehet az ilyen jellegű vizsgálatoknak a jezsuita penitenciális népmisszió is, hiszen ebben a missziótípusban a bűnbánathoz és a megtéréshez vezető érzelmek köztudottan fontos szerepet kaptak,² a beszámolók pedig rendre megemlékeznek a bőséges könnyeket hullató résztvevőkről. Tanulmányunk egy jelenleg is folyó kutatás része, amelynek témája a vallásos érzelmek a jezsuita népmissziókban.³ Jelen írásban arra vállalkozunk, hogy kéziratos és nyomtatott források alapján, a jezsuita lelkeség jellemzőit figyelembe véve mutassuk be, milyen jelentések, érzelmek, funkciók, gesztusok és rítusok társultak a síráshoz a 17. századi itáliai penitenciális népmissziókban. Elemzésünk a sírás szöveges megjelenítéseire irányul, a képi ábrázolásokkal nem foglalkozunk, ahogyan a különböző diszciplínák sírásra vonatkozó elméleteivel és a sírás történetével sem.

Barbara H. Rosenwein nyomán a 16–17. századi jezsuitákra érzelmi közösségként (emotional community) tekintünk, amely mint textuális közösség (textual community) nézeteket, tanításokat, preferenciákat közvetít – esetünkben – a sírásról és az ehhez kapcsolódó érzelmekről. Ehhez egyfajta sajátos nyelvezetet használ, amely gyakran topikus elemekből építkezik.⁴ Célunk annak bemutatása, hogy a retorikai-nyelvi elemek, le-

¹ A terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé az ide vonatkozó gazdag szakirodalom felsorolását, ezért itt csupán néhány alapvető munkát említünk meg: LUTZ, TOM: *Storia delle lacrime: Aspetti naturali e culturali del pianto*. Trad. it.: Pannofino, Gianni. Milano, 2002. (1. kiad. angolul: 1999); *Tears in the Graeco-Roman World*. Ed.: Fögen, Thorsten. Berlin – New York, 2009.; *Lachrymae: Mito e metafora del pianto nel Medioevo*. A cura di: Mosetti Casaretto, Francesco. Alessandria, 2011.; *Crying in the Middle Ages: Tears of History*. Ed.: Gertsman, Elina. Abingdon – New York, 2012.; LANGE, MARJORY E.: *Telling Tears in the English Renaissance*. Leiden – New York – Köln, 1996.; *Holy Tears: Weeping in the Religious Imagination*. Ed.: Patton, Kimberley Christine – Stratton Hawley, John. Princeton – Oxford, 2005.; *Blood, Sweat and Tears. The Changing Concepts of Physiology from Antiquity into Early Modern Europe*. Ed.: Horstmanshoff, Manfred – King, Helen – Zittel, Claus. Leiden – Boston, 2012. (Itt a könnyekre: 551–626. p.) Ld. még a tanulmány további jegyzeteiben hivatkozott szakirodalmat.

² A penitenciális misszió általános menetének leírását ld.: ORLANDI, GIUSEPPE: *Missioni parrocchiali e drammatica popolare*. In: *La drammatica popolare nella valle padana*. Modena, 1977. 305–333. p., 309–310. p.

³ A kutatást az OTKA PD 112622 sz. pályázata támogatta. Itt köszönöm meg Fazakas Gergely Tamásnak a tanulmányhoz fűzött értékes megjegyzéseit, javaslatait.

⁴ Vö. ROSENWEIN, BARBARA H.: *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. New York, 2006. 1–31. p., külön. 24–25. p. Rosenwein, ahogyan arra utal is, a „textual community” fogalmát átveszi: STOCK, BRIAN: *The Implications of Literacy. Written*

gyenek azok topikusak vagy nem, milyen narratívákba rendeződnek, milyen sírás-modelleket kínálnak föl. Nem arra keressük a választ, hogy a népmissziókban valóban sírtak-e és milyen gyakorisággal és bőséggel tették ezt, hanem arra, hogy a jezsuiták a síráshoz milyen érzelmeket és spirituális tartalmakat kapcsolnak, és direkt vagy indirekt módon milyen formai elvárásokat fogalmaztak meg a sírás kivitelezésére vonatkozóan. Fontos kérdés az is, hogy milyen érzelmeltő és -irányító eszközöket és módszereket használtak a misszionáriusok, hogy a résztvevők sírjanak, de ez egy későbbi tanulmányunk témája lesz.⁵

Az első részben többféle prózai kegyességi műfajból vett példával ilusztráljuk, hogyan vélekedtek a jezsuiták a könnyek jelentőségéről és funkciójáról, és milyen kategóriákba rendezték őket. Ezeknek a szövegeknek az esetében az érzelmi és a textuális közösség túlmutat a Jézus Társaságába tartozók körén, mivel egyháziak és laikusok körében is népszerű, több kiadást megért nyomtatott munkákról van szó. A második részben elsősorban kéziratban maradt, a rend belső használatára készített missziós beszámolók alapján igyekszünk válaszolni a fentebb feltett kérdésekre.

I. Ismeretes, hogy Loyolai Ignác lelki életének, kegyességi gyakorlatának gyakori kísérői voltak a könnyek. Kevésbé ismert viszont az, hogy Ignác milyen jelentések hordozóiként tekintett rájuk. A Rendalkotmány megírása során lelki feljegyzéseket készített, amelyek a jezsuita hagyományban a lelki napló elnevezést kapták.⁶ Ennek tanúsága szerint Ignác, miközben könnyezett, szinte mindig áhítatot és/vagy belső hevületet, belső indításokat érzett. A könnyek Isten jelei voltak számára, melyek arról tájékoztatták, hogy helyes döntést hozott a Rendalkotmányra vonatkozóan,⁷ visszakapta kegyelmi állapotát,⁸ vagy éppen Isten közelségét és szeretetét bizonyították

Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries. Princeton, 1983.

- ⁵ A missziós prédikációk jellegzetességeiről és a penitenciális népmissziók scenográfiájáról ld. elsősorban: MAJORANA, BERNADETTE: Lo pseudo-Segneri e il Teatro celeste: due tracce secentesche. In: *Teatro e storia*, 1994/16. 357–388. p.; UÓ: Elementi drammatici della predicazione missionaria. Osservazioni su un caso gesuitico tra XVII e XVIII secolo. In: *Predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*. A cura di: Martina, Giacomo – Dovere, Ugo. Roma, 1996. 127–152. p.; UÓ: Missionarius/Concionator, note sulla predicazione dei gesuiti nelle campagne. (XVII–XVIII secolo) In: *Aevum*, 1999/3. 807–829. p.; UÓ: Le missioni popolari dei gesuiti italiani nel XVII secolo. Il teatro della compassione. In: *Les missions intérieures en France et en Italie du XVIe siècle au XXe siècle*. Éd.: Sorrel, Christian – Meyer, Frédéric. Chambéry, 2001. 87–102. p. Ld. még: SZÁRAZ ORSOLYA: Pokoli színház: Az elrettentés eszközei és módszerei a jezsuita penitenciális népmissziókban. In: *Menny és pokol a barokk kori ember életében*. Szerk.: Báthory Orsolya. Bp., 2014. 339–353. p.
- ⁶ LOYOLAI SZENT IGNÁC: Lelki följegyzések. Ford.: Kardos Klára. Ford. jav., ell.: Tóth Éva – Nemeshegyi Péter. In: *Jezsuiták Szent Ignác nyomdokain*. Hármass jezsuita jubileum. Szerk.: Szabó Ferenc – Bartók Tibor. Bp., 2006. 27–69. p.
- ⁷ Uo., 30. p.
- ⁸ Uo., 32. p.

neki.⁹ Ugyanakkor kifejezték az imádkozó Ignác Isten iránt érzett háláját,¹⁰ valamint kéréseit közvetítették felé.¹¹ A vallásos megismerésben is szerepet játszottak, a megvilágosodás kísérői voltak, az ily módon megszerzett tudást pedig Ignác többre értékelte az értelmi megfontolás révén megszerezhetőnél.¹²

Loyolai Ignác életrajzaiban, a lelki napló nyomán, fontos jellemzővé, szentségre utaló jellé vált a gyakori és bőséges sírás,¹³ amely hagiografikus elemként számos későbbi jezsuita életrajzban is megjelent.¹⁴ Xavéri Ferenc majdnem elvesztette szeme világát a sok sírás miatt,¹⁵ Gonzaga Alajos a ruháit és az egész szobát átáztatta könnyeivel.¹⁶ De nemcsak az Európaszerte jól ismert jezsuiták kiváltsága volt a könnyek adománya, hanem a kevésbé ismerteké is: a szicíliai Francesco Gaetano szemeiből mások jelenlétében csendesen folydogáltak a könnyek, ha pedig egyedül volt, zokogott és sóhajtozott is;¹⁷ a szintén szicíliai, misszionárius Luigi La Nuza szinte mindig sírt, ima, misecelebrálás és prédikáció közben is;¹⁸ a nápolyi kollégiumban tanító Bernardo Colnago esetében az életrajzíró pedig egy egész fejezetet szentelt ezen adomány leírásának.¹⁹

Ezek a szövegek nemcsak a rendtagok, hanem a laikus olvasók számára is épületes olvasmányként szolgáltak, azaz számukra is mintaként kínálták föl a sírást. Ahogyan azt Karant-Nunn megállapítja a kora újkori katolicizmusról, a krisztusi passióval való érzelmi azonosulás lehetősége kapcsán: az affektív kegyesség – s ezen belül a sírás is, tehetjük hozzá – ekkor már nem csupán a szerzetesek és a hozzájuk közel álló laikusok kiváltsága volt, mint a középkorban.²⁰

A sírás többféle vallásos műfajban tematizálódott a korban. Piatti alapos tanulmányából tudjuk, hogy a trienti zsinatot követően, a 16. század utolsó évtizedeitől kezdve az olasz nyelvű vallásos költészetben a sírás to-

⁹ Uo., 34. p.

¹⁰ Uo., 31. p.

¹¹ Uo., 35. p.

¹² Uo., 39. p.

¹³ Vö. RIBADENERA, PIETRO [RIBADENEIRA, PEDRO]: Vita del p. Ignatio Loiola. Trad.: Giolito de' Ferrari, Giovanni. Venetia, 1586. passim; BARTOLI, DANIELLO: Della vita e dell'istituto di S. Ignatio fondatore della Compagnia di Giesu. Editione seconda accresciuta dall'autore. Roma, 1659. passim.

¹⁴ A könnyek adományáról mint a szentség egyik jeléről a középkorban ld.: NAGY, PIROSKA: Le don des larmes au Moyen Âge. Un instrument spirituel en quête d'institution. (Ve-XIIIe siècle.) Paris, 2000.

¹⁵ MASSEI, GIUSEPPE: Vita di S. Francesco Saverio apostolo dell'Indie della Compagnia di Giesù. Roma, 1682. (2. kiad.) 144. p.

¹⁶ CEPARI, VIRGILIO: Vita del B. Luigi Gonzaga della Compagnia di Giesù. Padova, 1612. 34. p.

¹⁷ GAETANO, ALFONSO: Vita di Francesco Gaetano della Comp. di Giesù. Palermo–Bologna, 1649. 236. p.

¹⁸ FRAZZETTA, MICHELE: Vita, e virtù del venerabile servo di Dio, P. Luigi La Nusa della Compagnia di Giesù. Palermo, 1677. (továbbiakban: FRAZZETTA, 1677.) 149–150. p.

¹⁹ FINICHIARO, LORENZO: Le attioni ed opere meravigliose del P. Bernardo Colnago della Compagnia di Giesu. Palermo, 1653. 74–80. p.

²⁰ KARANT-NUNN, SUSAN C.: The Reformation of Feeling. Shaping the Religious Emotions in Early Modern Germany. New York, 2010. 60. p.

posza igen hangsúlyosan jelent meg, gazdag *Lacrime*-irodalmat hozva létre.²¹

A jezsuiták viszonyát a síráshoz nagymértékben meghatározta az ignáci lelkeség, de – Imorde tanulmánya szerint – a könnyek középkori teológiai hagyománya a Collegio Romano neoskolasztikus teológusainak köszönhetően vált a 16–17. századi teológia részévé.²² Egységes jezsuita teológiai tanítás azonban nem alakult ki, a könnyek devócióban és pasztorációban betöltött szerepéről sok tekintetben hasonló, de többféle nézet élt egymás mellett.

Ismert, hogy a 17. századi hitszónoklatban a három szónoki feladat közül egyre inkább a „movere” került vezető helyre. A prédikáció egyik célja a sírás lett, melyet a prédikátor az affektivitás eszközeinek használatával ért el.²³ A hitszónok erényévé vált az a képesség, hogy sírásra tudja indítani a hallgatóságot. A már említett Luigi La Nuza beszédéről például, életrajza szerint, mindig mindenki szívében megbánással és könnyes szemmel távozott,²⁴ és a hasonló példák sora hosszan folytatható lenne.

A sírás mint prédikációs téma is jelen volt a korban. Luigi Giuglaris a könnyek szükségességéről és hasznáról igyekezett meggyőzni hallgatóságát, s erről értekezve a következő választást kínálta fel számukra: „Bűnösök, bűnösök, térjetelek észhez, vagy sírni, vagy elveszni kell.”²⁵ Portugál rendtársa, António Vieira arra építette fel beszédét, hogy a szem az egyetlen olyan érzékszerv, amely kétféle képességgel rendelkezik: képes látni és képes sírni, azaz egyszerre forrása a bűnnek és a bűnbánatnak.²⁶

Egyes jezsuiták azonban csak korlátozással és kiegészítéssel fogadták el Jeromos sokat idézett kijelentését („lacrymae auditorum laudes tuae sint”), és bizonyos veszélyekre figyelmeztettek a sírás kapcsán. Giulio Mazarini 1579-ben Carlo Borromeóval is szembekerült, utóbbi ugyanis azt vallotta, hogy az a prédikátor, aki nem képes könnyekre fakasztani a hallgatóságot, nem teljesítette küldetését. A milánói bíboros-érsek Mazarini ellen indított inkvizíciós vizsgálata során tett vallomásaiban a vádlott elismerte, hogy a passió-prédikációja előtt azt mondta az asszonyoknak, hogy bensőleg (interiormente) hallgassák a beszédét, és ha csak sírni jöttek,

²¹ PIATTI, ANGELO ALBERTO: «E l'uom pietà da Dio, piangendo, impari». *Lacrime e pianto nelle rime sacre dell'età del Tasso*. In: *Rime sacre tra Cinquecento e Seicento*. A cura di: Doglio, Maria Luisa – Delcorno, Carlo. Bologna, 2007. 53–106. p., 53–55. p. Anglia vonatkozásában és a vallásos szomorúság kontextusában, de ugyancsak költői műveket elemezve foglalkozik a könnyekkel: KUCHAR, GARY: *The Poetry of Religious Sorrow in Early Modern England*. Cambridge – New York, 2008.

²² IMORDE, JOSEPH: *Tasting God. The Sweetness of Crying in the Counter-Reformation*. In: *Religion and the Senses in Early Modern Europe*. Ed.: Boer, Wietse de – Göttler, Christine. Leiden–Boston, 2012. 257–269. p. (továbbiakban: IMORDE, 2012.) 258. p.

²³ VÖ. ARDISSINO, ERMINIA: *Il barocco e il sacro. La predicazione del teatino Paolo Aresi tra letteratura, immagini e scienza*. Città del Vaticano, 2001. 74–81. p.; TASI RÉKA: *Az isteni szó barokk sáfárai*. Debrecen, 2009. 142–187. p.

²⁴ FRAZZETTA, 1677. 35. p.

²⁵ „Peccatori, peccatori, disingannatevi, ò piangere, ò perire bisogna.” GIUGLARIS, LUIGI: *Quaresimale*. Milano, 1669. 212–224. p., 221. p. (Amennyiben azt külön nem jelzem, itt és a továbbiakban az idézeteket a saját fordításomban közlöm.)

²⁶ VIEIRA, ANTONIO [ANTÓNIO]: *Prediche*. Trad.: Adami, Annibale. Venetia, 1684. 174–184. p.

akkor menjenek másik prédikátorhoz.²⁷ Mazarini azonban valójában nem utasította el a sírást – ahogyan az 1615-ös művéből jól látszik –, sőt igen hasznosnak tartotta azt az akarat hajlítása szempontjából, de hangsúlyozta, hogy a hitszónoknak nem elég csak arra törekednie, hogy a hallgatóság sírjon, hanem többféle érzelemre is hatással kell lennie.²⁸ Kitért a színlelés kérdésére is, és kijelentette, hogy könnyeket színlelni nem méltó a hitszónokhoz, azt a színész teszi.²⁹ Ellenben a hitszónok bensőjében érzi, és külső jeleit adja azoknak az érzelmeknek, amelyeket a hallgatóságában fel akar ébreszteni.³⁰ A könnyeknek a szívbeli fájdalomtól kell születniük, a látható könnyek (sensibili lagrime) ugyanis mit sem érnek, ha nem a bensőből jönnek.³¹ Ennek megfelelően egy másik munkájában belső és külső bűnbánatról beszélt, utóbbi alatt értve az olyan külső megnyilvánulásokat, mint a könnyek, a sóhajok, a mortifikáció.³² Ezekről azonban azt tartotta, hogy nem mindig szükségesek, sőt ha túlzásba viszik őket, bűnbe vihetnek.

Ehhez igen hasonló nézeteket fogalmazott meg Luca Pinelli a bűnbánatról írt értekezése gyónásnak szentelt részében.³³ Pinelli különbséget tett a szem és a szív könnyei között (lacrime de gli occhi corporali, lacrime del cuore), és azt állította, hogy a megfelelő gyónáshoz az előbbieket hasznosak, de nem szükségesek. Ellenben a szív könnyei, amelyek alatt az elkövetett bűnök miatti fájdalmat és megbánást értette, jóval szükségesebbek. Szerinte a gyónás nem a testi könnyektől lesz fájdalmas és könnyes (dolorosa e lacrimabile), hanem a contritiótól, amely két dolgot jelent: fájdalmat, amiért a bűnös megbántotta Istent és erős elhatározást, hogy a jövőben nem teszi ezt meg még egyszer. A szívbeli érzelmek tehát elengedhetetlenek a megfelelő gyónáshoz és penitenciatartáshoz, de külső, testi megjelenítésük korántsem az. Ahogyan azt majd látni fogjuk, a penitenciális népmissziók ettől eltérő felfogáson alapultak.

A jezsuita meditációs, lelki gyakorlatos könyvek, lelki útmutatók között is találunk olyanokat, amelyek figyelmet szentelnek a sírásnak. Luis de la Puente az imádság vonatkozásában beszélt a könnyekről. A Biblia alapján bizonyította, hogy a könnyekkel kísért ima meghallgattatik.³⁴ Úgy tartotta,

²⁷ Mazarini idézi: RURALE, FLAVIO: *I gesuiti a Milano. Religione e politica nel secondo Cinquecento*. Roma, 1992. 222. p. A Mazarini ellen indított eljárásokról: Uo., 217–281. p.

²⁸ MAZARINI, GIULIO: *Somma della vangelica osservanza. Ragionamenti sopra il sermonare del Signore. Parte I. Venetia, 1615.* (továbbiakban: MAZARINI, 1615.) *Ragionamento 46°*. 594–602. p., 595–597. p.

²⁹ A 17. századi angol lelkészek is a színészekhez kapcsolták és elítélték a színlelt sírást. Erről ld.: FAZAKAS GERGELY TAMÁS: *Síralmas imádság és nemzeti önszemlélet*. Debrecen, 2012. (továbbiakban: FAZAKAS, 2012.) 81. p. (A jegyzetekben további szakirodalommal.) Fazakas monográfiája és különösen annak II. fejezete (63–119. p.) fontos párhuzamot jelent kutatásunk számára, mivel az általunk is vizsgált 17. században, de protestáns körökben, imádságok és prédikációk alapján foglalkozik a sírással.

³⁰ MAZARINI, 1615. 597., 599–600. p.

³¹ MAZARINI, 1615. 596. p.

³² MAZARINI, GIULIO: *Cento discorsi [...]*. Roma, 1600. *Discorso 38°*. 516. p.

³³ PINELLI, LUCA: *Del sacramento della penitenza [...]*. Venetia, 1604. 111–112. p.

³⁴ PONTE, LODOVICO [PUENTE, LUIS DE LA]: *Guida spirituale*. Trad.: Sperelli, Alessandro. Roma, 1628. 253–265. p.

hogy a könnyek önmagukban semlegesek, az ember használhatja őket jól és rosszul is. Szerinte a sírásra való hajlam alkati adottság is, amely kedvez a kegyességgyakorlásnak, de önmagában semmit sem jelent, mert a jók és a gonoszok egyaránt rendelkezhetnek vele. Figyelmeztetett rá, hogy vannak ördögtől származó könnyek is, amikor álszentségből és színlelésből, gonosz és hiú okokból sír az ember.

A könnyeknek, Nagy Szent Gergely nyomán, két fajtáját különböztette meg: az egyik a szeretetből és az isteni, mennyei dolgok megfontolásából, a másik a félelemből, a szomorúságból és a bennünk és körülöttünk lévő nyomorúságok megfontolásából születik. A könnyek öt forrását jelölte meg, amelyek szerinte megfelelnek Krisztus öt sebének.³⁵ Az olvasónak bibliai mintákat kínált fel: Dávidot, Mária Magdolnát, Pétert és Szűz Máriát, ugyanakkor rámutatott a sírásban rejlő veszélyekre is. Johannes Climacus 7. gradusára hivatkozva³⁶ óvott a túlzásba vitt sírástól és mortifikációtól, amelyekről kiszárad a szív, valamint az elbizakodottságtól, amely a könnyek adományával rendelkezőkben ébredhet. Könnyen előfordulhat ugyanis, hogy ezek lenéznek a sírni nem tudókat, az ördög pedig szívesen kihasználja ezt, s arra biztatja őket, hogy nyilvánosan sírjanak.

Bartolomeo Ricci meditációra oktató művében szintén óvatosságra intette olvasóit.³⁷ Az ő könny-tipológiájában négy kategória szerepelt: a természetesek (*lacrimae naturali*) és a lelkiek (*lacrimae spirituali*), utóbbiakon belül pedig a jók (*buone*) és a rosszak (*male*). A természetes könnyek mellé nála is a testnedvek mennyiségétől és arányától függ, és ezek elsősorban a nőkre és a nőies férfiakra jellemzőek. A jó lelki könnyeknek a három útnak megfelelően (*via purgativa, illuminativa, unitiva*) három forrását jelölte meg. Attól függően, hogy ki melyiken jár, sirathatja saját és más bűneit, mások nyomorúságát és szenvedéseit, és tökéletesként hullathat édes örömkönnyeket. A rossz könnyeknek az ördög az oka, aki miatt – többek között – hiúságból sír az ember, azért, hogy más is lássa a sírását. Ezért Ricci a következő tanácsot fogalmazta meg az elmélkedést végző számára:

„Emlékezz tehát, hogy ez az idő az imádságé és nem a sírásé. Nem tagadom azonban, hogy néhány könnycseppet, amikor azok spontán jönnek, ne kellene megfogni; mivel az Anyaszentegyház beletette a misekönyvbe a könnyek adományáért mondott könyörgést: de vigyázz, hogy utána azonnal folytatd az elmélkedésedet.”³⁸

³⁵ Egyik elmélkedésében, amely a „boldogok, akik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak” bibliai passzusra épül, ötféle könnyről beszél, ezek részben megfeleltethetőek az öt forrásnak. PONTE, LODOVICO [PUENTE, LUIS DE LA]: *Meditazioni*. Parte terza. Trad.: Braccini, Giulio Cesare. Roma, 1620. 107–108. p.

³⁶ Vö. LÉTRÁS SZENT JÁNOS: *Mennyekbe vezető létra*. Ford.: Árkossy Miklós. Átdolg. kiad. Nyíregyháza, 2014. (továbbiakban: LÉTRÁS SZENT JÁNOS, 2014.) 75–84. p.

³⁷ RICCI, BARTOLOMEO: *Instruzione di meditare*. Roma, 1600. 534–538. p.

³⁸ Uo., 537. p.: „Ricordati tu dunque, che quel tempo è stato destinato per orare, e non per piangere. Non niego però, che quattro lacrimucce, quando vengono spontaneamente, non le debbia pigliare; poiché la Santa Chiesa hà fatto nel Messale l'oratione *pro Petitione lacrymarum*: ma avverti di seguir tosto la tua Meditatione.”

Az eddigi munkákban az édes és örömteli könnyek csak a lelki élet magasabb fokaira jutottak kiváltsága volt, Cesare Alucci szerint viszont a könnyes bűnbánatban mindig jelen van a várható lelki öröm érzése is.³⁹ Csoportosításai a már említett Nagy Szent Gergelyt és Francisco de Toledót követik, utóbbi a Szentírásban hétféle lelki könny jelenlétét regisztrálta.⁴⁰ Alucci kétszer is említi a könnyek bűnbánati jelként értelmezhetőségét, de megfogalmazása arra utal, hogy a szívben jelentkező *contritio* és a szemekben megjelenő könnyek közötti kapcsolat nem mindig következményes és kizárólagos, hanem inkább csak valószínű.⁴¹

Amint azt a fenti példák mutatják, a 17. századi jezsuiták többféle műfajban, hosszabb vagy rövidebb terjedelemben foglalkoztak a sírással, de a kérdés szisztematikus kifejtésére 1617-ig nem került sor. Ekkor jelent meg Roberto Bellarmino *De gemitu columbae, sive De bono lacrymarum* című munkája, amelynek népszerűségét jelzi, hogy a 17. század folyamán hét nyelven, legalább negyvenegy kiadásban jelent meg, sőt még lutheránus parafrázisa is készült.⁴²

Bellarmino címmagyarázatában a harcoló egyházat, amelynek a Jézus Társasága is része, a síró galambbal azonosította. Célját abban jelölte meg, hogy „felébressze a keresztény híveket és arra ösztönözze őket, hogy megízleljék a lelki könnyek édes és ízletes jóságát”,⁴³ műve azonban – az ajánlás szerint – rendtársainak, tartalma alapján pedig az egyháziaknak szól.

A könnyek három fajtáját különítette el: a természeteseket (naturali), az ártalmasokat (perniciose) és az üdvöseket (salutifere).⁴⁴ A természetes könnyek önmagukban se nem jók, se nem rosszak, világi szerencsétlenségek okozzák őket. Az ártalmasok bűnökből, úgymint ravaszság, álszentség, szimuláció származnak. Az üdvösek a Szentlélektől erednek, s egyrészt lehetnek a gyűlölet és a fájdalom jelei, amelyeket a bűnös a bűnök iránt és miatt érez, másrészt a szereteté, a lelki öröme, az Istenhez vágyódásé. Művében csak ezekről kívánt szólni.

A három könyvből, azokon belül pedig tizenkét-tizenkét fejezetből álló mű további részeiben Bellarmino elsősorban a Bibliából, de patrisztikus és liturgikus szövegekből is vett gazdag példaanyaggal érvel az „üdvös” könnyek szükségessége mellett (1. könyv), majd sorra veszi a könnyek forrásait (2. könyv), végül a sírás gyümölcseiről, azaz a könnyek hasznairól értekezik

³⁹ ALUCCI, CESARE: Il legno della vita [...]. Roma, 1625. I. 55–66. p.

⁴⁰ Uo., 64. p.

⁴¹ Uo., 57–58. p.

⁴² AMATA, BIAGIO: Introduzione alla lettura. In: Bellarmino, Roberto: Scritti spirituali. (1615–1620) Coordinamento: Giustiniani, Pasquale. II. De gemitu columbae sive de bono lacrimarum l. III / Il gemito della colomba. Cioè l'utilità spirituale delle lacrime. Meditazioni in tre libri. Introd., trad. e note a cura di: Amata, Biagio. Brescia, 1997. 9–21. p. A műről összefoglalóan: MEZZADRI, LUIGI: Alle origini di un tema barocco il *De gemitu columbae* di san Roberto Bellarmino. In: Dopo Sisto V. La transizione al Barocco, 1590–1630. Roma, 1997. 61–82. p., 72–77. p.

⁴³ „svegliare, e d'incitare i fedeli Christiani à gustare il dolce, e saporito bene delle lagrime spirituali”. BELLARMINO, ROBERTO: Del gemito della colomba, ovvero Della utilità delle lagrime. Trad.: Cotoni, Tancredi. Roma, 1617. (továbbiakban: BELLARMINO, 1617.) 6. p.

⁴⁴ Uo., 14–15. p.

(3. könyv). A könnyek első három forrásaként megnevezett: bűnök, pokol és passió a penitenciális népmissziókban hangsúlyosan megjelenő témák. Erre később még kitértünk.

A fentiekben többféle műfajt reprezentáló jezsuita szerzőségű szövegeket vizsgáltunk meg. Ezek azt mutatják, hogy a 17. századi jezsuita lelkiségben a sírásnak nemcsak az individuális és magánjellegű (imádság, meditáció), hanem a közösségi és nyilvános alkalmával (prédikáció, processzió) is számoltak. Tanulmányunk második része ez utóbbiakkal foglalkozik.

II. Nagy Piroska tanulmányában a középkor végére teszi a sírás formalizálódásának és ritualizálódásának kezdetét, amelyet az egyház egyre erősödő kontrolligényével magyaráz.⁴⁵ A 17. századi jezsuita népmissziókban a sírás formalizált, ritualizált és kontrollált keretek között színre vitt nyilvános cselekvés volt, amelyet Ebersole nyomán érdemes lesz tágabb társadalmi kontextusban is megvizsgálni.⁴⁶ Christian 1982-es írásában számos olyan kora újkori spanyolországi vallásos alkalmat hozott fel példaként, amelyek során kollektív nyilvános sírásra került sor.⁴⁷ Úgy vélte, hogy ezekben az esetekben az alaposan megtervezett és kifejezetten a sírás kiváltására irányuló dramaturgia volt az, amely célt ért, ezért „provoked weeping”-nek nevezte a jelenséget.⁴⁸ Bár Christian példáiiban a szervezők gyakran a jezsuiták, a népmissziókat nem említi a szerző.

A továbbiakban az itáliai provinciákban tartott népmissziókról készített beszámolókat tesszük elemzés tárgyává. Ezek szerzői leggyakrabban maguk a missziót vezető atyák voltak, máskor viszont résztvevő megfigyelők, például helyi egyháziak.

A misszió egészét, és ezen belül a bűnbánat kifejezésének különböző módzatait szívesen mutatták be úgy, mint amelyek Istentől és a résztvevők buzgalmából erednek, és tagadták, hogy azokat a misszionáriusok bármilyen módon is befolyásolták volna.⁴⁹ Ennek megfelelően a sírásra is spontán érzelmi megnyilvánulásként tekintettek. A beszámolók alapján azonban világosan látszik, hogy a misszionáriusok szavakkal és példájukkal is imitációra ösztönöztek,⁵⁰ és egyértelmű útmutatással szolgáltak arra nézve, hogy a résztvevőknek mit kell tenniük.⁵¹

⁴⁵ NAGY, PIROSKA: Religious Weeping as Ritual in the Medieval West. In: *Ritual in Its Own Right*. Ed.: Handelman, Don –Lindquist, Galina. New York – Oxford, 2005. 119–137. p., 131–133. p.

⁴⁶ EBERSOLE, GARY L.: The Function of Ritual Weeping Revisited. *Affective Expression and Moral Discourse*. In: *History of Religions*, 2000/3. 211–246. p., 213–214. p.

⁴⁷ CHRISTIAN, WILLIAM A. JR.: Provoked Religious Weeping in Early Modern Spain. In: *Religious Organization and Religious Experience*. Ed.: Davis, John. London, 1982. (továbbiakban: CHRISTIAN, 1982.) 97–114. p.

⁴⁸ Uo., 100. p.

⁴⁹ Ld. erről pl. a misszionárius Paolo Segneri egyik levelét: SEGNERI, PAOLO: *Opere*, IX. *Lettere*. Frammenti. A cura di: Morano, Vincenzo. Napoli, 1857. (továbbiakban: SEGNERI, 1857.) 21. p.

⁵⁰ Ld. pl.: „i Padri della Compagnia precedendo gl'altri, non solo con le parole, ma con l'esempio, le lagrime, i sospiri, i gridi, & atti di contrizione, e schiaffi, che si davano in faccia non contentandosi della disciplina sola, facevano parere quel loco la carcere de' penitenti di S. Gio. Climaco.” *Missione fatta a 4. d'ottobre nella Chiesa di S. Nicola*

A nyilvános sírásnak azonban nem csak az volt a funkciója, hogy ez a látvány másokat is könnyekre indítson. Számos példa igazolja, hogy ez a törekvés arra a meggyőződésre épült, hogy a külső testi és más érzékelhető jelek nyilvánvaló, félreértelmezhetetlen módon utalnak bizonyos belső érzelmek, lelkiállapotok jelenlétére. Ezért a külső és a belső bűnbánat elszakíthatatlan egymástól: „a külső és a belső penitencia rendszerint édes-testvérei egymásnak, mint ahogyan a belső jó egészség egészséges színt kölcsönöz az arcnak, és ebből következtethetünk a jó belső állapotra”⁵² – jegyzi meg az egyik beszámoló írója.

Ugyanezt a nézetet ültette át a gyakorlatba az a misszionárius, aki a templomba lépve

„utasítást adott, hogy énekeljék el a Miserere első sorát, amit szép és igen siralmas hangon meg is tettek, majd egy magasabb helyen, ahol mindenki látta, először bemutatta Ninive példáján a bűnbánat szükségességét, és mivel a külsőnek meg kell egyeznie a szív bensőjével, megszórta a fejét azzal a hamuval [amit korábban behoztak egy tálban], és kötelet tett a nyakába, majd a maradék hamut elkezdte szétszórni a templomban, amelyre mindenki értékes ereklyeként áhítozott, még a tekintélyesebb személyek is előre mentek, hogy az ő ruhájukra is kerüljön belőle, és eközben *nem lehetett más szavakat hallani, csak azt, hogy hamu, penitencia, irgalom, amelyeket igen keserű sírás kísért, ami azt bizonyította, hogy nemcsak külső formaságból, hanem igazán töredelmes lélekből mondják azokat*”.⁵³

Maggiore, M.DC.XI.II. Napoli, 1643. (továbbiakban: Missione Napoli, 1643.) 18. p. („A Jézus Társasága páterei elől jártak nemcsak szavaikkal, de példájukkal is, könnyeikkel, sóhajaikkal, kiáltásaikkal és a bánat felindításával, és pofonjaikkal, amelyeket saját arcukra mértek, nem elégedvén meg csak a flagellummal, Johannes Climacus bűnbánóinak börtönévé változtatták a helyet.”)

⁵¹ Ld. pl.: „dopo preso il Ssmo in mano un P. della Comp.na di nuovo eccitando il Popolo a' chieder misericordia con le lacrime agl'occhi diede la santa bened.ne, che il Sig.re confirmò ne cuori di tutti con fiumi d[i] lacrime”. Archivum Romanum Societatis Iesu (továbbiakban: ARSI.), Neap. 76, II. 337. („miután a Jézus Társaságába tartozó egyik atya a kezébe vette az Oltáriszentséget, újra arra buzdította a népet, hogy könyörögjenek irgalomért, majd könnyes szemmel szent áldást adott, amelyet az Úr mindenki szívében könnyfolyamokkal erősített meg”) – A forrásszövegek átírásakor betűhűségre törekedtünk. Ahol arra szükség volt, különbséget tettünk v és u között. Ezen kívül a mondatzáró pontok utáni kis kezdőbetűk helyett nagy kezdőbetűket használtunk.

⁵² „la penitenza interna et esterna sogliono ordinariam.te esser sorelle, come la buona salute di dentro fà che si mantenghi il sano color nel volto. E da questo si argomenta la buona dispositione interna”. ARSI. Neap. 74a, fasc. 2. 196v.

⁵³ „diede ordine, che s'intonasse il primo versetto del Miserere, che fù cantato da buona musica in tono assai flebile, ed egli in un luogo sollevato a' vista di tutto il popolo, havendo prima esposta con l'esempio di Ninive la necessità della penitenza, e come l'esterna doveva haver corrispondenza con l'interna del cuore, aspersosi con quelle ceneri l capo, e postosi un capestro al collo si diede a' sparger per la Chiesa la cenere rimasta, che veniva ambita da tutti come pretiosa reliquia, facendosi avanti anche persone più qualificate, perche ne rimanessero aspersi li loro vestimenti, e in tanto non si sentivano altre voci, che cenere, penitenza, misericordia, quali accompagnate da un amarissimo pianto dimostravano non esser detto per cerimonia, ma con

A kiáltások, a könnyek, a zokogás, a sóhajok, a mortifikáció, a bűnbánati öltözet „a lélek belső hevületének”⁵⁴, „a bűnbánó szívnek”⁵⁵, „a lélek belső megrendülésének”⁵⁶ a bizonyítékai voltak, amelyeket mindenkinek látnia kellett:⁵⁷ „nem lehetett megfékezni a rohamot, mindenki egymással versengve az emelvényre akart feljutni, és térden állva, sírva, összekulcsolt kézzel, földre szegezett tekintettel akarták magukat nyilvánosan vádolni, mivel úgy tűnt számukra, hogy nem tesznek eleget [a bűnvallásnak], ha az egész nép nem látja őket ott azon a helyen.”⁵⁸ A bűnbánatot kifejező testi jeleket színre kellett vinni, a színlelés veszélyéről és lehetőségéről azonban a források szerzői hallgatnak.

animo veram, te contrito”. ARSI. Rom. 132, II, (1654, Sora), 522 (Kiem. tölem. – Sz. O.) Ugyanígy egy másik helyen: „finiva sempre la predica con dirottissime lagrime, e voci di misericordia, e di perdono, non dette per cerimonia, ma che veramente si sentiva e si vedeva che venivan dal Cuore”. ARSI. Rom. 181, II. (1698, Loreto), 487v. („a prédikáció mindig hatalmas zokogással ért véget, irgalomért és a bocsánatért esedeztek, amelyeket nemcsak úgy mondtak, hanem hallani és látni lehetett, hogy a szívből jönnek”).

- ⁵⁴ „[un cittadino factoso] spinto da interno fervore di spirito, di cui davan buon testimonio le perpetue, & affettuose sue lagrime”. PAOLUCCI, SCIPIONE: Missioni de Padri della Compagnia di Giesu nel Regno di Napoli. Napoli, 1651. (továbbiakban: PAOLUCCI, 1651.) 38. p. („egy tehetős polgár] belső lelki hevülettől hajtva, melynek tanúbizonyságai voltak el nem apadó és érzelmes könnyei”).
- ⁵⁵ „nella esterna mutatione, che facevano i loro corpi d’habiti sfoggiati in penitenti, rappresentavano l’interna de’ cuori”. ELIA, GIOVANNI BATTISTA DI: Relatione di una missione fatta da due Rever. Padri della Compagnia di Giesù, Nella Città di Bitonto del Regno di Napoli, nell’Anno M. D C. X L V I. Trani, 1646. (továbbiakban: ELIA, 1646.) 7–8. p. („a külső változásban, amelynek köszönhetően pompázatos ruháikból bűnbánati öltözet lett, a szív bensőjét mutatták meg”); „dimostranze d’un cuor penitito”. BARTOLINI, LODOVICO: Relatione delle Missioni fatte su le Montagne di Modona dalli Molto RR. PP. Paolo Segneri, e Gio: Pietro Pinamonti della Compagnia di Giesù l’anno 1672. Modena, 1673. (továbbiakban: BARTOLINI, 1673.) 10. p. („egy bűnbánó szív külső megnyilvánulásai”). A beszámoló átírata elérhető: Online: <https://sites.google.com/site/raimondomontecuccoli/> – Tracce del passato / Panoramica storica del Frignano per temi / Storia e storiografia del Frignano / Storia del Frignano di Venceslao Santi. VII. 1657-1714. – 2016. augusztus. (Mivel az eredeti lapszámokat nem adja meg az átíró, az idézett pdf-dokumentum lapszámaira hivatkozom.); „sentendo ciascuno realmente nel cuore quel che proferiva la bocca”. PAOLUCCI, 1651. 23. p. („mindenki valóban azt érezte a szívében, amit a szájával kimondott”).
- ⁵⁶ „si battevano con tal vehemenza, e con tante lagrime, che ben dimostravano la commotione interna dell’animo”. ARSI. Rom. 132, II, (1654, Sora), 517v. („olyan hévvel ütötték magukat és annyi könnyet ontottak, hogy ezzel alapos bizonyosságát adták a lélek belső megrendülésének”).
- ⁵⁷ VIII. Kelemen pápa nyilvánosan hullatott könnyeinek szándékoltságáról ld.: IMORDE, 2012.
- ⁵⁸ „non fu possibile rattenere l’impeto che tutti facevano a gara, di salire su il Palco, e genuflessi, e piangenti, con le mani accoppiate, e con il volto in terra accusarsi publicam.^{te} parendo loro di non sodisfare, se non si facevano vedere da quel posto à tutto il popolo”. ARSI. Rom. 181, I, (1670, Diocesi di Pisa), 265v.

Azonban – ahogyan azt a következő, nem a sírás vonatkozásában írott szövegrészlet mutatja – a penitenciális népmissziókkal kapcsolatba kerülők nem mindegyike értett egyet a külső és a belső ilyenfajta összekapcsolásával. Egy pap ellenségei miatt elveszítette testvérét, s bár szívében megbocsátott nekik, nem volt hajlandó szóba állni velük, mondván „csak a szív bocsánatára van kötelezve, amit már megtett; minden más külsődleges megnyilatkozást feleslegesnek ítélte”.⁵⁹ Okfejtését a beszámoló szerzője tökéletlennek, sőt veszélyesnek találta, amit azzal magyarázott, hogy „magatartásunkban a külső és a belső közötti kapcsolat túlságosan is meghatározó, azok csak nagy nehézségek árán és igen ritka alkalmakkor léteznek egymástól elválasztva”.⁶⁰

Másutt a missziós módszert bírálók azt a kérdést tették fel, hogy ha a valódi bűnbánatnak a szívből kell jönnie, akkor mi szükség ezekre a külsőségekre.⁶¹ A szerző válaszában szerepüket úgy foglalta össze, hogy ezek „többnyire a szívbeli mortifikáció hatásai és olykor az okai is”.⁶² Ha pedig a külsődleges megnyilvánulások okok is lehetnek, akkor ez azt jelenti, hogy képesek fájdalmat ébreszteni a szívben, azaz nem csak egyszerűen jelként működnek.⁶³

A népmissziókra vonatkozó források alapján jól látszik, hogy a jezsuiták a külső és a belső között szoros, egymásról informáló és egymásra kölcsönösen ható kapcsolatot tételtek fel, azonban hamis érzelmekről és a külsődleges jelek szimulációjáról nem tettek említést. A könnyek a megtérés egyértelmű jelei voltak számukra, ezért tartották olyan fontosnak, hogy a népmisszió résztvevői sírjanak.

Eddigi kutatásaink során egyetlen olyan szöveggel találkoztunk, amely arra utal, hogy a misszionáriusok a könnyek minőségére is ügyeltek. Egy, a Nápolyi Királyság területén lezajlott misszióban a püspök és a hívek együtt sírátták a leégett templomot. Könnyeik a misszionárius számára természetes, a szemek gyengesége („tenerezza de gli occhi”) okán hullajtott könnyek voltak, ezért beszédet mondott, hogy hatékonyabb compassióra indítsa a szíveket („muovere à più efficace compassione i lor cuori”),⁶⁴ azaz a világi veszteség miatti sírást megtöltötte lelki tartalommal. A misszionárius a testi könnyek jelenlétét önmagában elégtelennek tartotta, spirituális érté-

⁵⁹ „di non esser'obligato, che ad un perdono di cuore; che tale già l'havea conceduto; ogni altra estrinseca dimostrazione giudicava superflua”. PAOLUCCI, 1651. 128. p.

⁶⁰ „troppo è intrinseca la connessione trà l' esterno, e l'interno nostro portamento, ne senza gran difficoltà, e ben rare volte si trovano disuniti”. PAOLUCCI, 1651. 128. p.

⁶¹ PAOLUCCI, 1651. 207. p.

⁶² „per lo più sono effetto, e talvolta anche cagione della mortificatione del cuore”. PAOLUCCI, 1651. 209. p. Vö. a jezsuita Giulio Fazio [Fazio] egyháziaknak szóló, külső és belső mortifikáció kapcsán tett megállapításaival: *Trattato utilissimo della mortificatione delle nostre passioni, & affetti disordinati*. Roma, 1595. 170–178. p.

⁶³ Angliai példák alapján jelenti ki, hogy „bizonyos kora újkori értelmezések szerint a testi és nyelvi megnyilvánulások nemcsak a belső énség reprezentációinak tekinthetők, hanem a külsődleges gyakorlatok potenciálisan át is formálhatják az ént” (kiem. az eredetiben). FAZAKAS, 2012. 82–84. p. Ennek a protestáns közegben bizonyíthatóan létező nézetnek, a fenti idézetünket leszámítva, mindeddig nem találtuk nyomát a jezsuita missziókra vonatkozó anyagokban.

⁶⁴ PAOLUCCI, 1651. 262. p.

küket pedig forrásuk miatt megkérdőjelezhetőnek, ezért szavaival módosította a belsőt, s ezáltal a könnyek típusát is.

III. A 17. századi itáliai népmisziókról küldött beszámolók alapján négy olyan eseményt említhetünk, amelyek a bőséges sírás miatt részletesebb bemutatást kívánnak meg. Ezekről maguk a szerzők is gyakran megjegyzik, hogy általában nagy sírás kíséri őket.⁶⁵

Az első ilyen az éjszaka tartott penitenciális körmenet. A processziók témái megegyeznek a Bellarmino által a könnyek első három forrásaként megnevezettekkel, melyek a bűnök, a passió és a pokol. Antonio Balducci misziókra vonatkozó tudnivalókat és tanácsokat összegző írása szerint az első alkalommal bűnbánati ruhában, a *Misererét* énekelve haladt a menet, a második alkalommal egy koporsóban vitték Krisztus képmását és a *Stabat Mater*t énekeltek, végül a harmadikban a misszionárius a poklóról mondott prédikációt, miközben időnként egy elkárhozott lélek képét mutatta fel a hallgatóságnak.⁶⁶ A Nápolyi Királyságban lezajlott misziókról tájékoztató Scipione Paolucci szerint ezeknek a témáknak (halál, utolsó ítélet, pokol, a halálos bűn súlyossága és az általa okozott károk) az volt a feladata, hogy felkészítsék a lelkeket a bűnbánatra.⁶⁷

A népmisziókban a szívbéli megbánás, töredelem és fájdalom többféle külső jelen keresztül vált láthatóvá. A résztvevők zsákruhát öltöttek, töviskoronát tettek a fejükre, a passió jelvényeit viselték és egyéb mortifikációra alkalmas eszközöket vittek, megszórták magukat hamuval, megtépték a hajukat stb. Karjukat és tekintetüket az égre emelték, zokogtak, sóhajtoztak, könnyöretért esedeztek. A misszionárius öltözéke is mindig jelentést hordozott, mely alkalmazkodott a miszió egyes részeihez: a karing és a stóla az öröm jelei, míg a kötél és a töviskorona a bűnbánaté voltak.⁶⁸

A körmeneteket mindig tervezés és szervező munka készítette elő,⁶⁹ a sírás tehát egy nagyobb, megtervezett, formalizált és kontrollált esemény része volt. Christian a kora újkori Spanyolországra vonatkozóan állapította meg, hogy „a sírásra úgy tekintettek, mint valamire, ami megtanulható”.⁷⁰ Az itáliai népmisziókban találunk utalást arra, hogy ez a tanulás nemcsak abban merült ki, hogy a résztvevők öntudatlanul imitálták a misszionáriust, hanem olykor tudatos tevékenység is volt. Egy 1654-es miszióról olvassuk, hogy egyesek a körmenetről „hazaérve feljegyezték egy kis könyvbe

⁶⁵ Ld. pl.: *Avvertimenti a chi desidera impiegarsi nelle missioni del V. P. Antonio Balducci d. C. d. G.* – ARSI. Rom 184, II, P. Antonius Balducci, *Missiones et Epistolae* (1670–1717), 476–497v., 492v.; *Pratica delle missioni del Padre Paolo Segneri della Compagnia di Gesù, predicatore pontificio*, [...]. Venezia, 1714. (továbbiakban: *Pratica delle missioni*. 1714.) 13. p.

⁶⁶ ARSI. Rom 184, II, 490–490v.

⁶⁷ PAOLUCCI, 1651. 22. p.

⁶⁸ Vö. ARSI. Rom. 181, I, (1664, Gubbio), 195–195v.; ARSI. Rom 184, II, 494–494v.

⁶⁹ Vö. ARSI. Rom. 184, II, 488–491.; *Pratica delle missioni*. 1714. 12–13. p.

⁷⁰ „Similarly in early modern Spain, weeping was considered something that people could learn how to do, in the course of exciting their emotions.” CHRISTIAN, 1982. 97. p.

azokat a dolgokat, amelyektől úgy érezték, a leginkább megindultak, és aztán egy másik alkalommal beszélgettek azokról a jezsuita atyával”.⁷¹

A bűnbánati sírás kapcsán olykor a nemi szerepekkel és a társadalmi hierarchiával összefüggő kérdések is megjelennek a forrásokban. A szerzők szívesen ismétlik, hogy nemcsak nők, de nagyon sok, mindenféle korú, társadalmi állású férfi is részt vett a penitenciatartásban, és ennek során ők is sírtak.⁷² Többször felmerül a kérdés, hogy a nők részt vehetnek-e a körmeneteken és a flagellációban. Baldinucci azt javasolta, hogy „megfelelő óvintézkedés mellett nagyon hasznos, ha a nők is részt vesznek a bűnbánati körmeneteken, mivel ők az elsők, akik szívbeli töredelemre indulnak, és példájukon a férfiak is könnyebben megindulnak”.⁷³ A traktátusokban többször emlegetett sírásra való természetes női hajlamot tehát a misszionáriusok felhasználták a férfiak megindítására. A flagellációtól viszont mindenhol eltolták őket, ezért gyakran amíg a férfiak a templomban, zárt ajtók mögött önostorozást végeztek, a nők kint könnyeikkel vették ki részüket a mortifikációból.

A népmisszió szakrális terében és idejében érvényes viselkedési elvárások olykor szembekerültek az egyes társadalmi csoportokra vonatkozó általános szabályokkal. A bűnbánatgyakorlás során ugyanis a résztvevőknek alázatot, engedelmességet, alávetettséget kellett mutatniuk, ami a magasabb társadalmi státuszúak esetében teljesen ellentétes volt a társadalmi gyakorlattal. Az ebből fakadó probléma megelőzésére a nápolyi provinciában lévő Bitontóban például megegyeztek a misszionáriussal, hogy csak egyetlen töviskoronát visznek a körmenetben a bűnbánat jeleként, azért, hogy ezzel elejét vegyék annak, hogy a résztvevők a misszió hevében olyasmire ragadtassák magukat, amit később társadalmi helyzetükhöz méltatlannak találnak.⁷⁴

Olykor a vidék és a város ellentétéként tematizálódott ez a probléma. A misszió bírálói ugyanis úgy vélték, hogy ez a módszer csak a hitetlenek és a tudatlan parasztok körében lehet hatékony, városi környezetben nem.⁷⁵ Erre utal egy cosenzai misszióról beszámoló jezsuita, amikor a következőket írja:

„Olyan nagy volt a megindulás, hogy senki sem szégyellt (ahogyan az elő szokott fordulni a nagy városokban, ahol a bűnösök ezt parasztokhoz illő dolognak tartják) hangosan bűnei miatt könyörületért és megbocsátásért kiáltani az Úrhoz.”⁷⁶

⁷¹ „altri arrivati a' casa notavano in un librettino quelle cose, dalle quali si erano sentiti più muovere, e poi tornavano in altro tempo a' conferirle col Padre.” ARSI. Rom. 132, II, (1654, Sora), 515.

⁷² PAOLUCCI, 1651. 23. p.

⁷³ „ma se si fanno con le sopradette cautele, è molto più utile che v'intervenghino: poiché essendo elle le prime a muoversi a compunzione, più facilmente gli uomini dal loro esempio si compungono”. ARSI. Rom 184, II, 491.

⁷⁴ ARSI. Neap. 76, I, (1695, Bitonto, Diocesi di Boccino e di Trivico), 307v.

⁷⁵ ARSI. Rom. 184, II, 478v.

⁷⁶ „vi fù tanto moto, che nessuno si vergogno (come altre volte si suole in città grandi da peccatori tenendosi per cose da popolaccio) di gridar con voce alta misericordia, e perdono a Dio de peccati.” ARSI. Neap. 74, (1645/1646?, Cosenza), 137v.

A sírás kapcsán pedig azt a társadalmi viselkedési szabályt kellett figyelmen kívül hagyniuk a misszió idejére a résztvevőknek, amely azt mondja, hogy nem illik nyilvánosan sírni. Ettől az előírástól – az alábbi idézet szerint – a misszió előrehaladtával, fokozatosan szabadultak meg:

„A sírás már általánossá vált, és a püspök úr mindennapos jelenléte a prédikációkon, amelyeket az őt látók épülésére gyakran meg is könnyezett, megszüntetett minden emberi illendőséget, mely szerint sírva nem szabad mutatkozni és minden természetes szégyenkezést emiatt.”⁷⁷

A felkeltett érzelmek szempontjából a bűnbánati körmenetekhez igen hasonló alkalmat jelentett az a lelki gyakorlat, amelyet „scuola di mortificazione”-ként emlegetnek a források. Ez azonban nem volt mindenhol része a népmisszióknak. Itt a résztvevők a körmenettől eltérően zárt környezetben végeztek önkínzást és önmegalázást. Az esemény menete és színhelye minden részletében előre megtervezett volt.⁷⁸ Az ezekről készített beszámolóokban a könnyek mellett rendre megjelenik egy másik testnedv, a vér.

A kettő összekapcsolása a passióra vezethető vissza. A jezsuita Domizio Piatti, Clairvaux-i Szent Bernátra hivatkozva, azt mondja, hogy Krisztus nemcsak a szeméből hullatott könnyekkel, hanem egész teste könnyeivel, azaz vért izzadva akarta lemosni az emberiség hatalmas bűneit.⁷⁹ Krisztus példája alapján elfogadott és a népmissziókban gyakran regisztrált az a bűnbánat-gyakorlási mód, amelyet az a capuai ifjú szemléltethet, aki egy éles kővel a mellkasát verte, amelyből bőségesen folyt a vér, miközben ugyanilyen bőséggel könny hullott a szeméből.⁸⁰

Bellarmino már említett művében a könny és a vér bűnöktől megtisztító funkcióját hasonlónak látta, és párhuzamot vont a könnyes bűnbánattartás és a mártírhálál között: „miképpen a mártír testét szétvagdalták és szétroncsolták, ugyanúgy az igazi bűnbánó összezúzza és összetöri saját szívét”.⁸¹ A népmissziók bírálói ellenben azon a véleményen voltak, hogy „a bűnök eltörlésére sokkal alkalmasabbak a szív könnyei, mint az erekből folyó vér”.⁸²

A népmissziós elbeszélésekben nem ritka, hogy a résztvevőknek mártíromság utáni vágyakat tulajdonítanak. Forrásunk szerint Castellammare di Stabiában sírtak és véresre marcangolták az arcukat, és olyan erős felindultságot és égető vágyat éreztek magukban a szenvedésre, hogy ha egy zsarnok ott termett volna, készek lettek volna azonnal feláldozni magukat

⁷⁷ „il pianto era già fatto universale, e la cotidiana assistenza di Mons.^e Vescovo alle prediche accompagnata spesso da lagrime con edificazione di chi lo vedeva, toglieva ogni rispetto humano, e natural vergogna di non farsi veder piagnente.” ARSI. Neap. 76, I, (1668, Cava), 50.

⁷⁸ PAOLUCCI, 1651. 47–56. p.

⁷⁹ PIATTI, DOMITIO: Trattato della passione del Salvatore. Roma, 1607. 155. p.

⁸⁰ PAOLUCCI, 1651. 14–15. p.

⁸¹ „si come il Martire è tagliato, e lacerato nel corpo, così il vero penitente frange, e trita il cuor suo”. BELLARMINO, 1617. 463–464. p.

⁸² „per cancellare le colpe è assai più atto il pianto del cuore, che 'l sangue delle vene.” PAOLUCCI, 1651. 37. p.

Krisztus szereleméért.⁸³ Cosenzában pedig könnyáztatta arccal azt kívánták, bárcsak most mennének a halálra, és ártatlanul mártírhalt szenvedhetnének Krisztusért Japánban.⁸⁴ Ezekben az esetekben tehát a résztvevőknek az azonosuláshoz vagy a jezsuitáknak az utólagos azonosításhoz a mintát a mártírok szolgáltatták.

A harmadik, bőséges sírást kiváltó eseményt a békülések jelentették.⁸⁵ Ez is egy alaposan előkészített része volt a misszióknak.⁸⁶ A jezsuita atyák előzetesen mindig tájékozódtak, hogy milyen konfliktusok vannak a településen, s ennek megfelelően prédikáltak, és jártak el személyesen vagy közvetítő útján a vitás felek között. A megbékélés ritualizált keretek között zajlott, melynek a könnyeken kívül része volt a térdre borulás, a felek közötti ölekezés és a csókvtálás.⁸⁷

A béküléshez mindig a megtérésen keresztül vezetett az út, de ennek ábrázolása nem mindig része az elbeszélésnek. Erről a capuai esetről igen részletesen számolt be forrásunk: egy ifjúban felébredt a vágy, hogy békét kössön egy régi ellenségével. Emiatt a templomba rohant, hogy az atyák segítségét kérje. Ott letette a kardját, majd letérdelt a főoltár előtt, azaz „elkezdte külső jeleit adni a belsejében fellobbant tűzvésznek” – kommentál a szerző. Ezután igen hangosan bocsánatot kért Istentől, ököllel ütötte a mellkasát, majd fogta a főoltár feszületét, és gyengéd szeretettel megcsókolta Krisztus lábait, és forró könnyeket ontott.⁸⁸ A megtérés belső folyamata tehát így vált láthatóvá a jeleket olvasni tudó külső szemlélő, a jezsuita atya számára. Ezután az említett módon a megbékélés is lezajlott a két fél között.

A megtérés-elbeszélésekből sohasem hiányoznak a könnyek, melyek a korábbi bűnös élet miatti fájdalom, a bűnök jóvátételére irányuló szándék, a bocsánatkérés, a helyes keresztényi élet melletti elköteleződés jeleként értelmeződnek, majd a lelki folyamat és a sírás is általában a gyónás keretei között folytatódik. A megtérés ábrázolása rendszerint nem mutat nagy retorikai-nyelvi igényességet és leleményt, gyakran a megtérést megelőző és az azt követő jelek szembeállítására épül, ahogyan a következő példában is. Egy főhadnagy Regello főterén néhány hónappal korábban pribékekkel és állig felfegyverkezve jelent meg, hogy bosszút álljon haragosán, most, a megtérést követően, hogy jóvátegye tettét, mezítláb, alázatosan, könnyekkel a szemében vonult fel ugyanott, fegyverei pedig ez alkalommal a keresztek, a láncok, a kötelek stb. voltak.⁸⁹

A nyilvános megbékéléshez igen hasonló jelenet játszódott le a szülők és a gyermekek között, akiknek az erről szóló prédikációt követően kellett

⁸³ *Relatione della Missione fatta da Padri della Compagnia di Giesu nella Città di Castell' à mare di Stabia l' Anno 1649. nel mese d' Aprile. Napoli, 1650.* (továbbiakban: *Relatione Castellammare di Stabia. 1650.*) 41–42. p.

⁸⁴ ARSI. Neap. 74, (1645/1646?, Cosenza), 139v.

⁸⁵ Vö. NICCOLI, OTTAVIA: *Perdonare. Idee, pratiche, rituali in Italia tra Cinque e Seicento.* Roma–Bari, 2007. küln. 170–185. p.

⁸⁶ Vö. ARSI. Rom. 184, II, 492–493.; *Pratica delle missioni. 1714.* 23. p.

⁸⁷ Néhány példa: SEGNERI, 1857. 22. p.

⁸⁸ „cominciando a mandar fuori i segni dell' interno incendio”. ARSI. Neap. 74, (1649, Capua), 271v.

⁸⁹ SEGNERI, 1857. 10. p.

Istentől és egymástól bocsánatot kérniük. Miután az előbbi bőséges könnyhullatás mellett lezajlott, a szülők felálltak, a gyerekek a földre borultak előttük, fejüket lehajtották, kezüket összekulcsolták, és hangosan bocsánatot kértek, majd a szülők megáldották őket. Ezt látva mindenki könnyekben tört ki.⁹⁰ Ebben az eseményben a könnyek minden bizonnyal nemcsak a bűnbánathoz kapcsolódó érzelmek, hanem a szülők és a gyermekek közötti szeretet jelei is voltak. Ahogyan az ellenségek közötti megbékélés alkalmával a könnyek segíthettek átalakítani, megszüntetni a helyi közösség társadalmi szövetén is nyomot hagyó konfliktussal járó érzelmet, itt a családon belüli feszültségekre lehettek ugyanilyen hatással.

IV. A népmissziókról készített beszámolókból a szerzők szívesen vontak párhuzamot vagy azonosították a bibliai személyek és a szentek penitencia-tartását a résztvevőkével. Eldönthetetlen kérdés, hogy ezeket már a résztvevők is így értelmezték vagy csak utólagos nyelvi konstrukciók. Valószínű azonban, hogy egy összetett jelenségről van szó, amelynek csak az egyik aspektusa az, hogy a missziót leíró utólagosan bibliai mintákhoz illeszti a látottakat. Több forrás is azt bizonyítja, hogy egyes helyeken tudatos szerepjátszásról volt szó. Antonio Baldinucci eltanácsolta ettől a misszionáriusokat, mondván, árt a köteles tiszteletnek, amely megilleti Krisztust.⁹¹ Ennek ellenére olvashatunk arról, hogy a népmisszió során jelmezbe öltözve eljátszották a passiót,⁹² Szent Júlia mártíromságát,⁹³ vagy éppen szenteknek öltöztek be.⁹⁴

Ugyanakkor ezeket a mintákat maguk a misszionáriusok is közvetítették beszédeikben (amikor Ninive példáját emlegették) és tetteikkel (amikor Krisztushoz hasonlóan töviskoronát tettek a fejükre), emiatt az sem zárható ki, hogy a résztvevők, amikor a bűnbánattartás módját kiválasztották, tudatosan akartak hasonlóvá válni a felkínált mintákhoz.

A népmissziókban Szűz Mária, Krisztushoz hasonlóan, egyszerre volt mintája és forrása a bűnbánatnak és a könnyeknek. Fájdalmának a szemléltetésére igen gyakran egy Mária-szobrot használtak (nostra Signora del pianto), amelynek szívét átjárta egy tőr. Ennek a szobornak a láttán kétféle forrásból fakadtak a könnyek: a bánatból, mivel a bűnösök szúrták szívébe a tőrt, és a compassióból, amelyet a fia kínhalála miatt szenvedő Máriával éreztek.⁹⁵ Amikor a bűnösök bőséges könnyhullatással bizonyosságát adták fájdalmuknak és bánatuknak, a tőrt kihúzták a Szűzanya szívéből.⁹⁶

A beszámolókból talán a legtöbbet emlegetett bűnbánó Mária Magdolna, aki elsősorban a női megtérők számára/ esetében kínált azonosulási/azonosítási lehetőséget,⁹⁷ de nem kizárólag nekik: Paolo Segneri például missziós prédikációjában az összegyűlt népet hasonlította Mária Magdol-

⁹⁰ ARSI. Rom. 184, II, 487–487v.

⁹¹ ARSI. Rom. 184, II, 490v–491.

⁹² BARTOLINI, 1673. 7., 15., 18., 23. p.

⁹³ BARTOLINI, 1673. 22. p.

⁹⁴ ARSI. Rom. 181, II, (1677, Picinisco), 318v.

⁹⁵ PAOLUCCI, 1651. 42. p.

⁹⁶ ARSI. Neap. 75, (1653, Nola), 56–57.

⁹⁷ A bitontói asszonyokat említi úgy, mint Mária Magdolnák és Jeruzsálem szent asszonyai: ELIA, 1646. 17., 19. p.

nához.⁹⁸ Általában azonban utcalányok megtérésekor találkozunk vele: egy nápolyi misszióban például egy rossz életű lány hallgatja a hiúságokról szóló beszédet, egyszer csak sírásban tör ki, leveszi magáról a hiú cicomákat, a fülbevalókat, a nyakláncot, tönkreteszi a frizuráját, mire a beszámoló szerzője hozzáfűzi: „a bűnbánó Magdolnát imitáló, jó tanítványnak tűnt” a leány.⁹⁹ Egy másik példa pedig már erősen felidézi a bibliai történetet is: miközben a missziós atyák ebédelnek, egy vérfertőző kapcsolatban élő asszony Mária Magdolnaként (come un'altra Maddalena) veti magát a lábuk elé, és annyira sír, hogy mindenkit szánalomra indít.¹⁰⁰ Mária Magdolna alakja külsőleg is utánozható: az egyik beszámoló szerzője szerint a fejükön töviskoronával, nyakukban kötéllel, mezítláb felvonuló özvegyasszonyok, akik egyik kezükben koponyát fogtak, amelyet a mellkasukra támasztottak, a másik oldalon pedig két-három arasz nagyságú keresztet tartottak karjukban, szakasztott úgy néztek ki, mintha Mária Magdolnát festették volna meg.¹⁰¹

A női minták túlsúlyához járul hozzá Egyiptomi Mária:¹⁰² a bitontói megtért prostituáltakat hasonlítják hozzá,¹⁰³ illetve a kezeiben, a mellkasa előtt koponyát tartó, gyékényruhába öltözött asszony tűnik úgy a beszámolót író számára, mintha a megfestett Egyiptomi Mária lenne.¹⁰⁴

A férfi bűnbánói minták nem jelennek meg olyan gyakorisággal, mint a nőiek. A szerzők többször említik Jeromost, amikor mellkasukat kövel verő résztvevőkről van szó,¹⁰⁵ egy-egy említést találunk más bibliai személyekre és szentekre: Arimateai József és Nikodémus módjára egyesek nagy létrákat cipeltek,¹⁰⁶ egy másik az oldalát sarkantyúval szurkálta, mint Gonzaga Alajos,¹⁰⁷ megint mások Szent András keresztjéhez hasonlatos kereszttekhez kötötték magukat,¹⁰⁸ egyesek öltözete Remete Szent Pálra és a remete Szent Honofriusra emlékeztette az egyik szerzőt,¹⁰⁹ de az éjjel-nappal síró Dávid neve is felmerül párhuzamként.¹¹⁰ Ezekben az esetekben azonban a megfogalmazás arra enged következtetni, hogy utólagos mintaadásról van szó.

Az öltözet és a viselkedés imitációján túl arra is van példa, hogy szentek szavait kiabálják és ismételtetik a résztvevők, amit minden bizonnyal a misszionárius adott a szájukba. Egy 1677-es római provinciabeli misszió-

⁹⁸ BARTOLINI, 1673. 7–8. p.

⁹⁹ „pareva buona discepola imitatrice della penitente Maria Maddalena”. *Missione Napoli*, 1643. 26. p.

¹⁰⁰ ARSI. Rom. 132, II, (1654, Sora), 517.

¹⁰¹ ARSI. Rom. 181, II, (1677, Picinisco), 318v.

¹⁰² A bűnbánó Egyiptomi Máriáról egész könyvet írt egy jezsuita: RAYNAUD, THÉOPHILE: *Sancta Maria Aegyptiaca Peccans & Penitens*. Gandavus [Ghent], 1658.

¹⁰³ ELIA, 1646. 20. p.

¹⁰⁴ ARSI. Rom. 181, II, (1677, Picinisco), 318v.

¹⁰⁵ SEGNERI, 1857. 21. p.; *Missione Napoli*, 1643. 20. p.; *Relatione Castellammare di Stabia*. 1650. 54. p.; ARSI. Rom. 181, II, (1698, Castelnuovo), 497^a.

¹⁰⁶ BARTOLINI, 1673. 7. p.

¹⁰⁷ *Relatione Castellammare di Stabia*. 1650. 54. p.

¹⁰⁸ BARTOLINI, 1673. 15. p.

¹⁰⁹ ARSI. Rom. 181, II, (1677, Picinisco), 319.

¹¹⁰ PAOLUCCI, 1651. 85. p.

ban először Assisi Szent Ferenc („Paradicsom, paradicsom, oly nagy az a jó, amit várok, hogy örömöm érte nékem minden gyötirelem”) szavait, majd Avilai Szent Terézét („Szenvedni vagy meghalni”) skandálták.¹¹¹

A népmisszió gyakorolt bűnbánattartást a beszámolók szerzői gyakran hasonlították a Johannes Climacus által leírt börtönhöz. Ez egy monostor volt, ahol Climacus tanúsága szerint a bűnbánó szerzetesek „fájdalmas tekintetüket az égre irányítva hangos siránkozással könyörögtek az onnan jövő segítségért”, „hátrakötött kézzel álltak oda imádkozni, mint az elítéltek, tekintetüket komoran a földre szögezve”, „hamuban, szőrzsákon kuporogtak a földön, arcukat térdükkel takarták, homlokukat pedig a földhöz ütögették”, „folyton a mellüket verték”. „Némelyikük könnyekkel öntözte a földet.” Mások „fogukat csikorgatták és szívük mélyéből sóhajtoztak.” „Semmi mást nem lehetett náluk hallani, mint jajgatást.”¹¹²

Az elbeszélések szerint hozzájuk váltak hasonlóvá a bűnbánók Cosenzában, Bitontóban, Durazzanóban, Nettunóban, és a sor még bizonyára folytatható lenne.¹¹³ Ezekben az esetekben nem eldönthető, hogy a hasonlóság csak a szerző fejében született meg, vagy a résztvevők tudatosan követték ezt a mintát. Egy Castellammare di Stabiában tartott misszióról készített jelentés azt bizonyítja, hogy egyes helyeken a misszionáriusoknak köszönhetően Climacus börtöne valóban imitáció tárgyává vált. Ezen a településen ugyanis meditációt tartottak, amelynek során Climacus művéből ezt a részt olvasták fel. Ezután a hallgatók sírni kezdtek, és utánozni akarták a börtön lakóit, amit a missziós atya példáját követve meg is tettek.¹¹⁴

A forrásokban az utolsó ítélet, a pokol, a purgatórium és a mennyország képe is többször megjelenik, újfent a bűnbánattartás kapcsán. A bitontói templom szent purgatóriumnak tünt fel a szerző előtt,¹¹⁵ Foggia az ütlegek és a kiabálások miatt, pokolnak, de a bocsánatkérő és könyörületért esedező szavak miatt paradicsomnak is.¹¹⁶ Máshol az elbeszélés az utolsó ítélet közeledteként vagy eljöveteleként mutatja be a népmisszió penitenciális eseményeit,¹¹⁷ az azt követő általános megtérés szemléltetésére pedig nagyon gyakran Ninive képét használják.¹¹⁸ Olykor nemcsak az elbe-

¹¹¹ „Paradiso, Paradiso, è tanto il ben che aspetto, che ogni pena mi è diletto”; „ò patire, ò morire”. ARSI. Rom. 181, II, (1677, Picinisco), 319. – Az Assisi Ferencnek tulajdonított mondásból hiányzik a „Paradiso, paradiso”-rész. Vö.: Szent Ferenc sebhelyeinek története. In: Assisi Szent Ferenc virágoskertje / Fioretti. Ford.: É. Megyeri András. Szeged, 1999. 147. p.

¹¹² LÉTRÁS SZENT JÁNOS, 2014. 60–61. p.

¹¹³ ARSI. Neap. 74, (1645/1646?, Cosenza), 139v; ELIA, 1646. 8. p.; ARSI. Neap. 76, I, (1667, Durazzano), 37; ARSI. Rom. 132, II, (1654, Nettuno), 587.

¹¹⁴ Relatione Castellammare di Stabia. 1650. 12. p.

¹¹⁵ ELIA, 1646. 11. p.

¹¹⁶ Relatione della missione fatta da' Padri della Compagnia di Giesù, nella città di Foggia nel Regno di Nap., nel mese di Maggio del 1665. Napoli, 1665. 19. p. Ld. még: ARSI. Rom. 181, II, (1682, Arpino), 454v.

¹¹⁷ ARSI. Rom. 181, II, (1677, Picinisco), 315v; ARSI. Rom. 181, II, (1682, Sora), 448v.

¹¹⁸ Így válik Ninivévé Nápoly (Missione Napoli, 1643. 30. p.), Castellammare di Stabia (Relatione Castellammare di Stabia. 1650. 43. p.), Lecce (ARS. Neap. 74, [1649, Lecce], 337), Trani (BELTRANO, DOMENICO: Brevissimo racconto della missione fatta

szélő, hanem maguk a misszionáriusok is sugallják az effajta összehasonlítást azzal, hogy megfűjatják az utolsó ítélet trombitáját,¹¹⁹ vagy azzal, hogy a jezsuita atya azt kiabálja: „Poenitentiam agite quoniam appropinquavit regnum caelorum.”¹²⁰ Forrásaink tehát bőséges példaanyagot szolgáltatnak mind az utólagos elbeszélői mintaadásra, mind a misszió során felkínált mintákra, még ha minden esetben nem is dönthető el, hogy melyikről van szó.

A tanulmányunkban tárgyalt téma számos további kutatási lehetőséget rejt magában. Ahogyan azt fentebb említettük, számba kell venni a népmissziókban alkalmazott érzelmeltető és -irányító eszközöket és módszereket, elemezni kell viszonyukat a retorikával és a színjátszással. Meg kell vizsgálni, hogy a bűnbánat kapcsán sokat emlegetett compunctiō, contritiō és commotiō kívül a misszionáriusok milyen érzelmek felkeltésére törekedtek és miért. Végül fontos lenne a témát tágabb kontextusokba helyezni (például érzelmek és az egyházi, társadalmi fegyelmezés), valamint komparatív szempontokat érvényesíteni (például érzelmek és érzelmeltetés a jezsuita népmissziós gyakorlatban és más szerzetesrendeknél). Ezek segítségével ugyanis közelebb juthatunk a 17. századi érzelmtörténet jezsuita fejezetének megértéséhez.

nella Città di Trani, dal M.^{to} R.^{do} P.^{re} Andrea Ucello della Compagnia di Giesù, Missionario Apostolico. Trani, 1657. 8. p.), Bitonto (ELIA, 1646. 11–12., 19. p.), L'Aquila (BARONE, ANTONIO: Della vita del P. Sertorio Caputo della Compagnia di Giesu. Napoli, 1691. 455. p.; ARSI. Neap. 76, II, 357v.), Acquaviva (ARSI. Neap. 76, I, [1669, Acquaviva], 80), Monopoli (ARSI. Neap. 76, I, [1670, Monopoli], 126v), Maserno (BARTOLINI, 1673. 10. p.)

¹¹⁹ Pl.: Relatione Castellammare di Stabia. 1650. 53. p.

¹²⁰ ARSI. Rom. 132, II, (1654, Sora), 518v.